

Zdzisława Tołłoczko*

Wieżowiec siedziby Łotewskiej Akademii Nauk w Rydze – przykład architektury socrealizmu czy też eklektyczno-neohistoryzującego radzieckiego retrospektywizmu

Skyscraper of the Latvian Academy of Sciences in Riga – and example of socialist-realist architecture or of eclectic – neo-historicist Soviet retrospectivism

Słowa kluczowe: Ryga, Moskwa, Warszawa, architektura realsocjalizmu, eklektyzm, neoklasycyzm, neobarok

Key words: Riga, Moscow, Warsaw, architecture of real-socialism, eclecticism, neoclassicism, neo-Baroque

Problematykę niniejszego eseju, a właściwie – ściślej rzecz biorąc – szkicu, komprimować można słynnym *bon mot* Georges’a-Louisa Leclerca, Comte de Buffona, że „styl to człowiek”. Do dzisiaj niezapomniany ten współtwórca francuskiego racjonalizmu znany jest nadal z wyjątkowo złych manier i zarozumiałstwa, co nie zmienia faktu, iż Buffon pozostał jednym z najwybitniejszych umysłów swojej epoki. Wskazany wyżej zwrot, niezależnie od swej nieśmiertelnej aktualności, przypomina, iż racjonalizm (w jakże różnych formach i konfiguracjach filozoficznych) jest źródłem, między innymi, doktryny marksistowsko-leninowskiej, zakładającej stworzenie ‘zupełnie nowego człowieka’, *ergo* ‘nowego społeczeństwa’ i co za tym idzie, ‘nowej estetyki, sztuki i architektury’. Przeto na gruzach rosyjskiego *ancien régime*’u miano stworzyć właśnie nową kulturę, jako emanację i materializację kolejnej utopii o tym, że można wykreować jednostkę ludzką jako kolektywnego człowieka w nowym stylu. Nie pierwsza to w dziejach ludzkości chimera, którą realizowano kosztem nadludzkiego wysiłku i niezliczonych ofiar, a po której pozostało wiele świadectw budowlano-architektonicznych, stworzonych w imię dawno nie-

The issue of this essay – or more accurately a sketch – can be compressed to the famous *bon mot* of Georges Louis Leclerc, Conde de Buffon, that “Style is the man”. Remembered till today, this creator of the French rationalism is still known for his exceptionally bad manners and conceit, which did not change the fact that Buffon was one of the most brilliant minds of his epoch. The saying mentioned above, regardless of its timeless relevance, reminds us that rationalism (in its manifold forms and philosophical configurations) is a source, among others, of the Marxist-Leninist doctrine assuming the creation of ‘a completely new man’ *ergo* ‘a new society’ and consequently ‘new aesthetics, art and architecture’. Therefore, on the ruins of the Russian *ancien régime* there was to grow a new culture, as an emanation and materialisation of another utopia to prove that an individual can be created as a collective man in the new style. It was not the first chimera in the history of mankind, which was realised at the cost of superhuman effort and countless sacrifices, and which left numerous building-architectonic evidence created in the name of the long gone ideology. However, the modern spectator less and less frequently understands the (good or bad) *esprit* of architecture, particularly of soviet skyscrapers

* prof. dr hab., Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

* prof. dr hab., Institute of History of Architecture and Monument Conservation, Department of Architecture, Cracow University of Technology

Cytowanie / Citation: Tołłoczko Z. Skyscraper of the Latvian Academy of Sciences in Riga – and example of socialist-realist architecture or of eclectic – neo-historicist Soviet retrospectivism. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2016;46:7-15

Otrzymano / Received: 15.04.2016 • **Zaakceptowano / Accepted:** 30.04.2016

doi:10.17425/WK46SKYSCRAPER

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

istniejącej ideologii. Atoli współczesny spektator coraz rzadziej rozumie (zły bądź dobry) *esprit* architektury, szczególnie radzieckich wieżowców powstałych między latami trzydziestymi a schyłkiem lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia, których architektura utwierdza nas w przekonaniu, że „styl to człowiek”. Zmieniły się stroje, religie, dogmaty i mody, ale natura ludzka pozostała niezmienna do dziś. Istota ludzka przywdziewa coraz to nowe zdobne szaty i wymyślne kostiumy architektoniczne, a jednak styl to człowiek w całej swej niezmiernie złożoności i różnorodności, podyktowanej kaprysem jednego człowieka, który na przeszło trzydzieści lat stworzył w Związku Radzieckim, obowiązujący wszystkich obywateli styl architektoniczny¹.

Jednakże architektura sowiecka trwająca przez przeszło siedemdziesiąt lat przechodziła kilka stadiów. Pierwszym etapem nowego budownictwa komunistycznego było wielkie marzenie o stworzeniu (wzorem jakobinów) wszechobjmującej architektury konstruktywizmu. Urzędowo konstruktywizm był oficjalnie aprobowany i wspierany przez władze, ale prywatnie Włodzimierz I. Lenin i Józef W. Stalin do tego stylu odnosili się z estetycznym dystansem, preferując raczej gusta tradycyjne. Później nadszedł okres socrealizmu, którego hasłem przewodnim było budownictwo „socjalistyczne w formie i narodowe w treści”. Po 1958 roku zmieniły się trendy i architektura sowiecka dostosowała się do światowych tendencji, kreując architekturę socmodernistyczną, aby w końcu dołączyć do pluralistycznej architektury postmodernistycznej².

W tym miejscu interesuje nas natomiast architektura socjalistycznego modernizmu, której artystyczno-estetyczne apogeum przypadało na lata po 1945 roku, czyli odbudowy części państwa ze zniszczeń wojennych, i w parze z tym szła realizacja wielkich, nawet gigantycznych budowli o charakterze prestiżowym, propagujących osiągnięcia ‘ojczyzny światowego proletariatu’. Najlepszym przykładem reprezentacyjnego monumentalizmu były (i istnieją nadal) moskiewskie wieżowce zwane popularnie ‘zębami Stalina’ albo też ‘siedmioma siostrami Wodza’. Miały one symbolizować osiągnięcia gospodarki i technologii sowieckiej, świadcząc dowodnie, że ZSRR prześcignie USA. Aliści już w trakcie wznoszenia słynnych sióstr przywódcy postępowej ludzkości ta architektura była anachronizmem, notabene zaplanowanym i ściśle realizowanym. Budowle te w istocie, co się tyczy konstrukcji i tektoniki, nie różniły się od amerykańskich *skyscrapers*, z tą różnicą, że dzieliła je odległość w czasie i przestrzeni historycznej, politycznej czy wreszcie artystycznej. Jeśli wziąć pod uwagę detale kostiumu estetycznego bądź propagandowego, to bryły sowieckich wieżowców niewiele różnią się od wieżowców ulokowanych w Chicago czy Nowym Jorku. Ale po wspólnym zwycięstwie nad nazizmem w 1945 roku również w architekturze rozeszły się drogi dawnych sojuszników. Architektura euroatlantycka poszła w kierunku ultrafunkcjonalnego modernizmu, natomiast sowieccy projektanci, zgodnie z wolą konserwatywnie usposobionego Stalina,

erected between the 1930s and the end of the 1950s, and whose architecture convinces us that ‘Style is the man’. Regimes, religions, dogmas and fashions have changed, but human nature has remained the same till today. The man constantly puts on new sumptuous attire and fancy architectonic costume, and yet the style is the man in all its vast complexity and diversity dictated by a whim of one man who, for over thirty years, created the architectonic style obligatory for all the citizens of the Soviet Union¹.

Nevertheless, the Soviet architecture that lasted for over seventy years underwent several phases. The first stage of new communist building was a great dream to create (like Jacobins) the all-embracing constructivist architecture. Officially, constructivism was approved and supported by the authorities, but privately Vladimir I. Lenin and Joseph W. Stalin regarded the style with aesthetic distance, preferring traditional tastes. Later the period of socialist realism came, whose leading slogan was building “socialist in form and national in content”. After 1958, trends changed and the soviet architecture adapted to world tendencies creating socialist modernist architecture, to finally join the pluralist post-modernist architecture².

On the other hand, the artistic-aesthetic apogee of the architecture of socialist modernism, which is of interest to us here, occurred after the year 1945 i.e. at the time when a parts of the country were rebuilt from war damage and went hand in hand with realisations of huge, even gigantic, prestigious buildings propagating the achievements of the ‘homeland of the world’s proletariat’. The best example of the formal monumentalism have been (the still existing) Moscow skyscrapers commonly known as ‘Stalin’s teeth’ or ‘seven sisters of the Leader’. They were to symbolise achievements of the Soviet economy and technology, and to prove that the USSR would undoubtedly outdo the USA. However, even when the famous sisters of the Leader of the progressive society were being erected, their architecture had already been an anachronism though planned and precisely realised. As far as construction and tectonics were concerned, those buildings did not differ from American *skyscrapers*, except for the distance in time and historic, political and finally artistic space. If one considers details of the aesthetic or propaganda costume, the Soviet skyscrapers are not much different from the skyscrapers located in Chicago or New York. However, after the shared victory over the Nazism in 1945, the former allies went their separate ways also in architecture. The Euro-Atlantic architecture followed the direction of the ultra-functional modernism, while Soviet designers, in keeping with the will of the conservatively-minded Stalin, turned their attention to ‘proletariat neo-Renaissance’ which because of its leanings towards a Soviet version of neo-Palladianism, and sometimes neo-Baroque, was to create a new culture and ethics called the ‘socialist morality’³.

It was those enormous skyscrapers erected in the capital of the USSR and in the metropolises of its republics that alluded to the characteristic rhetoric of the socialist modernist architecture, yet at the same time recalled the

skierowali swoją uwagę ku ‘proletariackiemu neorenesansowi’, który poprzez inklinację do sowieckiej wersji neopalladianizmu, a niekiedy neobaroku, miał współtworzyć nową kulturę i etykę zwaną ‘moralnością socjalistyczną’³.

I to właśnie te ogromne wieżowce wzniesione w stolicy ZSRR i w większych metropoliach republikańskich nawiązywały do charakterystycznej retoryki architektury socmodernizmu, a jednocześnie przypominały repertuar zmodernizowanego eklektyzmu. Z tą wszakże jednak różnicą, że wieżowce amerykańskie z reguły konstruowane były w formie punktowców, natomiast najlepsze przykłady realizmu socjalistycznego w architekturze w latach 1934–1955 uformowane były zarówno wertykalnie, w kształcie potężnych, wysokich brył, które łączyły w integralną całość horyzontalnie opinające skrzydła boczne. Jednym słowem, architektura amerykańskich wieżowców odznaczała się lekkością, szczególnie ta, która nawiązywała do stylu Art Déco, z kolei jej sowiecki odpowiednik miał budzić respekt wobec pamięci historycznej⁴. Zważyć należy również, że zarówno w czasach przedpiotrowych, jak i po reformach Piotra I i okcydentalizacji Rosji, renesans nie cieszył się ani popularnością, ani większym uznaniem. Natomiast po rewolucji październikowej uznano renesans za jeden z symboli postępu społecznego i kulturowego, czego widowym znakiem była nowa architektura, oparta w dużej mierze na szeroko pojętej tradycji renesansowej, nieodłącznie związanej z realizmem socjalistycznym.

„Królem” tego stylu, a zarazem *flagship of this style* jest potężny, wręcz mocarny gmach Moskiewskiego Państwowego Uniwersytetu im. Michaiła W. Łomonosowa, którego imponujący zespół położony jest na tak zwanych *Leninskich Gorkach*. Budynek przywodzi na myśl *cliché* podobnych rozwiązań w postaci innych moskiewskich wieżowców, jednakże ogrom i rozmach urbanistyczny nowego obiektu Uniwersytetu przekraczały wręcz wyobraźnię i budziły podziw zarówno dla osoby mecenasa tej budowli, jak i architekta, którym był Lew W. Rudniew pracujący z zespołem w składzie: S.E. Czernyszew, P.W. Abrosimow i A.F. Chriakov. Jak już zaznaczono, wiodącą cechą stylowo-konstrukcyjną pracy profesora Rudniewa i jego współpracowników był wysmukły, a zarazem dający poczucie potęgi centralny wieżowiec otoczony czterema mniejszymi, który to zespół wiązały w całość liczne ryzality, integralnie skomponowane w jedną bryłę. Zgodnie ze stylistyką realizmu socjalistycznego ta praca zdobiona była licznymi elementami dekoracyjnymi, szczególnie wyposażona w niezliczoną ilość detali rzeźbiarskich, których styl tworzył istny melanz historyzmu, eklektyzmu, stylu neoruskiego i zmodyfikowanego modernizmu. Gmach wieńczyła iglica, na szczycie której widniała czerwona gwiazda otoczona liśćmi laurowymi. Iglice w Moskwie, ale także w innych większych ośrodkach ZSRR, stanowiły jeszcze przez wiele, wiele lat centralny punkt miasta z nieodłączną, widoczną zwłaszcza nocą, czerwona gwiazdą. Natomiast architekci amerykańscy z reguły

repertoire of modernised eclecticism. The difference was that American skyscrapers were generally constructed as single tower blocks, while the best examples of socialist realism in architecture in the years 1934–1955 were formed both vertically in the shape of huge, tall solids, and were joined into an integral whole by side wings spanning them horizontally. In a word, the architecture of American skyscrapers, especially those alluding to Art Déco, was characterised by lightness, while its Soviet equivalent was to instil respect for historic memory⁴. It should also be noticed that in the times both before and after the reforms of Peter I and occidentalisation of Russia, Renaissance was neither popular nor appreciated. After the October Revolution, however, Renaissance was regarded as one of the symbols of social and cultural progress, a visible token of which was the new architecture largely based on the broadly understood Renaissance tradition, intrinsic to socialist realism.

The “king” and the *flagship of this style* is the huge, almost mighty edifice of the Moscow State University of Michail W. Lomonosov, whose imposing complex is located in the so called *Leninskie Gorki*. The building brings to mind a *cliché* of similar solutions in the form of other Moscow skyscrapers, yet the enormity and urban scale of the new University object was almost beyond imagination and aroused admiration both for the patron of the edifice, and its architect i.e. Lev W. Rudniew with his team including: S.E. Chernyshev, P.W. Abrosimov and A.F. Chriakov. As has been pointed out, a leading stylistic-construction feature of the work of Professor Rudniew and his colleagues was a lofty, yet powerful-looking, central skyscraper surrounded by four smaller ones; the whole complex was connected by numerous risalits integrally composed into one solid. In keeping with the stylistics of the socialist realism, the complex boasted numerous decorative elements, especially innumerable sculpted details whose style was a veritable melange of historicism, eclecticism, neo-Russian style and modified modernism. The edifice was crowned with a spire topped by a red star surrounded with laurel leaves. For many years in Moscow, but also in other larger cities of the USSR, spires constituted central landmarks with the inherent red star, especially visible at night. American architects generally rejected the spire as a predominant decorative element, though occasionally such striking and decorative finials appeared on skyscrapers, e.g. on the Empire State Building in New York which is crowned by such an imposing spire. This, till recently, symbol of America and the culture across the ocean, was realised in the years 1930–1931, according to the design by William F. Lamb and Gregory Johnson⁵.

Before discussing other realisations of this type in the USSR, one has to make some remarks concerning architectonic solutions which remain within the traditional form, but at the same time represent ideological content. It was the time when internationalism remained a fetish and a dogma, while nationalism and cosmopolitanism were regarded as the main enemy of communist building. Therefore many architects faced the dilemma of try-

Ryc. 1. Łotewska Akademia Nauk, fragment. Ryga. O. Tilmanis i współpracownicy, 1953–1957

Fig. 1. Latvian Academy of Sciences, fragment. Riga. O. Tilmanis and collaborators, 1953–1957

rezygnowali z iglicy jako dominującego elementu dekoracyjnego, jednakże od czasu do czasu pojawiały się owe efektowne i dekoracyjne zwieńczenia tego rodzaju, na przykład w drapaczu chmur, czyli w Empire State Building w Nowym Jorku, który to budynek wieńczy właśnie imponująca iglica. Ten, do niedawna, symbol Ameryki i kultury zaoceanicznej zrealizowany został w latach 1930–1931, według projektu Williama F. Lamba i Gregory’ego Johnsona⁵.

Przystępując do omówienia innych realizacji tego typu na terenie ZSRR nie można pominąć kilku uwag na temat rozwiązań architektonicznych, które wprawdzie pozostają w tradycyjnym kształcie, jednocześnie reprezentując ideologiczną treść. Był to czas, kiedy internacjonalizm pozostawał fetyszem i dogmatem, a zarazem nacjonalizm i kosmopolityzm uważano za wroga numer jeden budownictwa komunistycznego. Przeważało wielu architektów stawało wobec niejednego dylematu pogodzenia internacjonalizmu z tradycją i kulturą przedrewolucyjną, w tym wspomniany już

ing to combine internationalism with pre-revolution tradition and culture, including the already mentioned Lev W. Rudniew and Osvalds Tilmanis. Both designers tried to reconcile the relatively treated reality with folk traditionalism where the belief that ‘style is the man’ is also shaped by the principle saying that ‘social existence determines consciousness’.

Sistema wysotnych zdanij w Moskwie, according to Andriej W. Ikonnikov, created an international network of high-rise buildings stretching over the whole area of the ‘socialist commonwealth’. Those gigantic buildings, with shapes resembling layered cakes, aroused political respect at that time, though not necessarily approval, while nowadays those huge buildings are merely reminders of the epoch gone by, as well as an aesthetic-architectonic curiosity. Another example of that *genre* is the high-rise building of the Palace of Science and Culture in Warsaw, realised according to the design of Lev W. Rudniew and colleagues, completed in the years 1952–1955. The PSC represents the almost identical style with a centrally located tower surrounded by lower, few-storey-tall wings, tectonically forming a homogeneous whole. The edifice is topped with a tall spire. The PSC is not much different from the Lomonosov University complex, considering *toutes proportions gardées* the similarity of the two almost twin buildings and their varying volume⁶. Considering the experience in building similar objects, academician Rudniew decided to introduce elements and motifs borrowed from indigenous, preferably folk, Polish culture in the decoration of the facade, the interiors, and in the lavishly ornamented details. As far as solutions implanted into the building structure are concerned, they were to lend the edifice the more Polish-countryside character, as well as the taste and atmosphere inspired mainly by the landscape of the Lublin region and Masovia, and favourite places where the architect looked for artistic stimuli were Sandomierz and Kazimierz on the Vistula. Perhaps thanks to the fact that more pluralism was introduced into the building, Soviet architects regarded the PSC edifice as one of the best realisations of that undeniably peculiar architecture⁷. A similar modus was also binding in Kiev, where similar high-rise buildings were located along the principal street of the city i.e. Khreshchatyk.

Therefore, still more surprising and fascinating for historians of architecture in Lithuania, Latvia and Estonia is the previously mentioned edifice of the Latvian Academy of Sciences in Riga⁸. It is the only building – a skyscraper in this style in *Pribaltika*, built in the style of socialist realism that, after 1958, the public opinion and the Latvian scientific milieu decided to call “retrospective” style. And indeed it was retrospective, but while it seemed yet another manifestation of the ‘red empire’ aesthetics, it actually differed from the already known models representing that trend. The first distinguishing feature of the Riga edifice has been its location: though it is situated in the southern part of the capital centre, yet the urban planners of the time when marking out the site for the future high-rise building decided to locate it so as not to obscure the historic, largely me-

Lew W. Rudniew i Osvalds Tilmanis. Obydwaj ci twórcy starali się pogodzić relatywnie traktowaną rzeczywistość z ludowym tradycjonalizmem, gdzie przekonanie, że ‘styl to człowiek’, kształtuje również zasada, iż ‘byt kształtuje świadomość’.

Sistema wysotnych zdanij w Moskwie, według określenia Andriejewa W. Ikonnikowa, tworzył międzynarodową sieć wysokościowców rozciągającą się na cały obszar ‘wspólnoty socjalistycznej’. Te gigantyczne, przypominające kształtem torty budynki w owym czasie budziły polityczny respekt, choć niekoniecznie aprobatę, natomiast obecnie te wielkie budowle to tylko pamiątka po minionej epoce, a zarazem ciekawostka estetyczno-architektoniczna. Innym z kolei przykładem owego *genre’u* jest wysokościowiec Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie, zrealizowany podług koncepcji Lwa W. Rudniewa i współpracowników, ostatecznie wzniesiony w latach 1952–1955. PKiN reprezentuje niemal identyczny styl z centralnie umieszczoną wieżą otoczoną niższymi, kilkupiętrowymi skrzydłami, tektonicznie tworzącymi jednolitą całość. Sam zaś gmach wieńczy wysoka iglica. Bryła PKiN niewiele różni się od zespołu Uniwersytetu Łomonosowa, uwzględniając *toutes proportions gardées* podobieństwo obu bliźniaczych niemal budynków i ich różne gabaryty⁶. Akademię Rudniew postanowił, mając na uwadze doświadczenia w budowie podobnych obiektów, wprowadzić w dekoracji fasady oraz we wnętrzach, a także suto zdobionym detalu, elementy i motywy zaczerpnięte z rodzimej, najlepiej ludowej, kultury polskiej. Jeśli chodzi o rozwiązania, które zaimplantowane zostały w strukturę budynku, mające nadać budowli charakter bardziej polsko-sielski, a także smak i atmosferę inspirowaną krajobrazem głównie Lubelszczyzny i Mazowsza, ulubionymi miejscami, gdzie szukał podniet twórczych, były Sandomierz i Kazimierz nad Wisłą. Może dzięki temu, że wprowadzono do tej budowli więcej pluralizmu, architekci sowieccy uważają gmach PKiN za jedną z najlepszych realizacji tej osobliwej, co tu kryć, architektury⁷. Podobny modus obowiązywał również w Kijowie, gdzie w kręgu pryncypialnej dla tego miasta ulicy, czyli Kreszczatika, zlokalizowano podobne wysokościowce.

Tym bardziej zadziwia nawet i budzi zainteresowanie historyków architektury Litwy, Łotwy i Estonii, wspomniany na wstępie gmach Łotewskiej Akademii Nauk w Rydze⁸. Jedyny to na terenach *Pribaltiki*, utrzymany w tym stylu gmach – drapacz chmur w stylu socjalistycznego realizmu, w odniesieniu do którego opinia publiczna i łotewskie środowisko naukowe uznały po 1958 roku, iż ten wieżowiec określić można mianem stylu „retrospektywnego”. I rzeczywiście retrospektywizm, choć to na pozór kolejny przejaw estetyki ‘czerwonego imperium’, znacznie różnił się od znanych nam już wzorców tego kierunku. Pierwszym wyróżnikiem odmienności ryskiego wieżowca było, i jest nadal, położenie gmachu, który wprawdzie znajduje się w południowej części centrum stolicy, jednakże ówczesni urbaniści wytyczając teren pod przyszły

diwal tissue of the city whose particular highlight is the panorama of the capital in the cityscape of which spires of numerous churches can be discerned. The building was located within the so called Moscow Suburb, where e.g. Gostiny Dvor a pearl of Riga classicism was once located. Similarly, the majority of classicist palaces and villas were destroyed, thus significantly impoverishing the substance of historic architecture of Riga.

The present building of the Latvian Academy of Sciences situated at 1 Akadēmijas laukums, was originally intended for a House of Kolkhoz Workers. Soon the idea was abandoned, and the skyscraper became the seat of the Academy of the Latvian Soviet Socialist Republic then at 19 Turgeņeva ielā 19⁹ (fig. 1). The author of the object was Osvalds Tilmanis (1900–1980), a professor at the University of Technology in Riga who during the interwar period was the main city architect and, curiously, held this post twice in the local government of the soviet capital of the LSSR. Before 1940, O. Tilmanis was a very popular architect. The secret of his designing activity during the interwar period lay in the balanced compromise between modernity and artistic innovation, and a gentle, subtle echo of historicism and eclecticism, rooted within the country *recte* vernacularism and national tradition. When in 1945 the Latvian Republic lost its independence and was incorporated into the USSR, O. Tilmanis did not change his artistic *credo* despite diametrically different political-

Ryc. 2. Łotewska Akademia Nauk. Ryga. O. Tilmanis i współpracownicy, 1953–1957

Fig. 2. Latvian Academy of Sciences. Riga. O. Tilmanis and collaborators, 1953–1957

gmach tego wysokościowca zdecydowali się na takie usytuowanie budowli, by konstrukcja ta nie przysłoniła zabytkowej, w dużej mierze średniowiecznej tkanki stołecznego miasta, którego szczególną ozdobą jest panorama, w której krajobrazie wyróżniają się wieże bardzo licznych kościołów. Budowla posadowiona została na terenach tak zwanego Moskiewskiego Przedmieścia, gdzie znajdował się ongiś, między innymi, Gościnny Dwór, jedna z pereł ryskiego klasycyzmu. Podobnie zagładzie uległa większość klasycystycznych pałaców i willi, w znacznym stopniu zubożając substancję zabytkowej architektury historycznej Rygi.

Obecny gmach Łotewskiej Akademii Nauk, usytuowany przy Akadēmijas laukums 1, pierwotnie miał stanowić siedzibę Domu Kołchoźnika. Wkrótce zrezygnowano z tego pomysłu, wieżowiec przeznaczono na siedzibę Akademii ŁSRR przy ówczesnej Turgeņeva ielā 19⁹ (ryc. 1). Projektantem tego obiektu jest Osvalds Tīlmanis (1900–1980), profesor Politechniki Ryskiej, który w latach międzywojennych był głównym architektem miejskim i rzecz ciekawa, dwukrotnie stanowisko to piastował we władzach radzieckiej stolicy ŁSRR. Przed 1940 rokiem O. Tīlmanis był bardzo wziętym architektem. Sekret jego międzywojennej działalności

system conditions. It was extremely fortunate for the Riga architecture and its priceless cityscape, seriously damaged during the war, that in this very place and in this shape, architect Osvalds Tīlmanis with his team including: Kārlis Plūksne, Vaidelotis Apsītis, Vladimir Sznitnikow – realized the skyscraper which is among the subtlest and those located in the least invasive place. Thus the commonly applied term: socialist realism in Latvia has a slightly different connotation and retrospectivism seems to be a notion more adequate to aesthetic-artistic aspects at least¹⁰. The skyscraper in question, the symbol of Latvian dominance over the architecture and culture of the Soviet Union, had one more feature that distinguished it among almost a dozen typological models of building created by the Generalissimo and leader of all progressive nations of the world. And yet Osvalds Tīlmanis, while submitting to tendencies and trends of the dictatorship of the period, did all he could to design the Latvian Academy of Sciences skyscraper in keeping with, in a way *en vogue*, his own pre-war achievements. In reality, Professor O. Tīlmanis remained a modernist who, at the same time, honoured the heritage of architectonic past by skilfully combining neoclassicism with neo-Baroque.

Ryc. 3. Łotewska Akademia Nauk, portyk. Ryga. O. Tīlmanis i współpracownicy, 1953–1957

Fig. 3. Latvian Academy of Sciences, portico. Riga. O. Tīlmanis and collaborators, 1953–1957

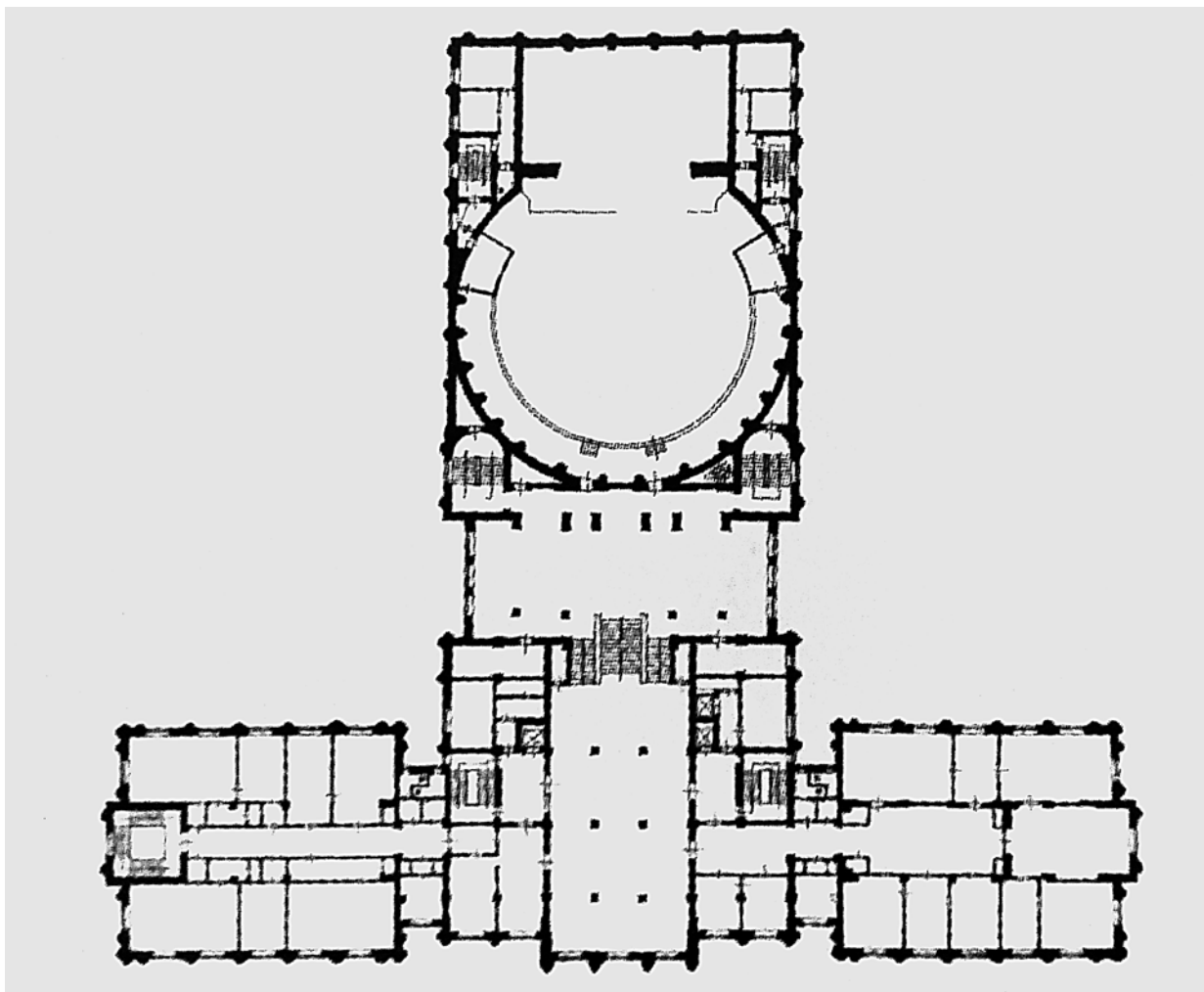
twórczej polegał na wyważonym kompromisie między nowoczesnością i artystyczną innowacją a łagodnym, subtelnym echem historyzmu i zarazem eklektyzmu, zakorzenionego w krajowym *recte* wernakularyzmie i tradycji narodowej. Kiedy w 1945 roku Republika Łotewska utraciła niepodległość i wchłonięta została do ZSRR, O. Tilmanis nie zmienił swego *credo* artystycznego mimo diametralnie odmiennych warunków polityczno-ustrojowych. Przeto wielkim szczęściem dla srodze dotkniętej przez wojnę architektury Rygi i jej bezcennego krajobrazu był fakt, że właśnie w tym miejscu i w tym, a nie innym kształcie, architekt Osvalds Tilmanis wraz z zespołem: Kārlis Plūksne, Vaidelotis Apsītis, Władimir Sznitnikow – zrealizował ów wieżowiec, który należy do najsubtelniejszych i ulokowanych w najmniej inwazyjnym miejscu. Tak zatem powszechnie stosowany termin: realizm socjalistyczny na Łotwie ma nieco inną wymowę i wydaje się, że retrospektywizm jest określeniem bardziej adekwatnym do, przynajmniej, aspektów estetyczno-artystycznych¹⁰. Przedmiotowy wieżowiec, symbol panowania Łotwy nad architekturą i kulturą Kraju Rad, wyróżniał się jeszcze jedną osobliwością spośród bez mała tuzina typologicznych wzorców budownic-

Ryc. 4. Łotewska Akademia Nauk, sala konferencyjna. Ryga. O. Tilmanis i współpracownicy, 1953–1957

Fig. 4. Latvian Academy of Sciences, conference room. Riga. O. Tilmanis and collaborators, 1953–1957

An example of such modernised (simplified) neo-Baroque can be the Crematorium at 3 Varoņu ielā, realised in 1938¹¹. However, when the officially imposed style was changed, Tilmanis as the city architect in Soviet Riga also tried to preserve and protect as much as possible from the Latvian architectonic heritage, as well as from his own creative concepts and ideas. The architect somehow managed to screen the enormous edifice of

Ryc. 5. Łotewska Akademia Nauk, plan. Ryga. O. Tilmanis i współpracownicy, 1953–1957

Fig. 5. Latvian Academy of Sciences, plan. Riga. O. Tilmanis and collaborators, 1953–1957

stwa ideologicznie kreowanego przez Generalissimusa i przywódcę wszystkich postępowych narodów świata. A jednak Osvalds Tilmanis, podporządkowując się kierunkom i trendom ówczesnej dyktatury, czynił wszystko, co było w jego mocy, aby wieżowiec Łotewskiej Akademii Nauk zaprojektować zgodnie, niejako *en vogue*, z własnym przedwojennym dorobkiem. Profesor O. Tilmanis pozostawał w rzeczywistości modernistą, który jednocześnie honorował dziedzictwo przeszłości architektonicznej, łącząc niesłychanie umiejętnie neoklasycyzm z neobarokiem. Przykładem takiego zmodernizowanego (uproszczonego) neobaroku może być krematorium przy Varoņu ielā 3, zrealizowane w 1938 roku¹¹. Wszelako, kiedy nadeszła zmiana urzędowo narzuconego stylu, Tilmanis starał się, również jako architekt miejski w sowieckiej Rydze, zachować i uchronić jak najwięcej z łotewskiego dziedzictwa architektonicznego, a także z własnych koncepcji i idei twórczych. Architektowi udało się niejako przesłonić ogromny gmach ŁAN przez gęstą zabudowę centrum. Powstał kolejny konglomerat stylowy, aliści twórca i zespół jego współpracowników potrafił stworzyć jedną z najbardziej oryginalnych budowli w stylu, jak to piszą Łotysze, retrospektywnym. Wieżowiec ŁAN powstał w latach 1953–1957 i w swoim wyglądzie nie zmienił się, wyjąwszy oczywiście demontaż czerwonej gwiazdy. Jeśli chodzi o bryłę, to dominuje w niej wysokość dwudziestu jeden kondygnacji budynku centralnego. Klasyczne osiowe rozłożenie akcentów – zarówno wertykalnych, jak i horyzontalnych – tworzy harmonijną całość. Układ ten jest podkreślony wysuniętym, na osi głównej, filarowym portykiem¹². Jak we wszystkich sowieckich wieżowcach tego okresu, gmachy te były licowane naturalnym kamieniem okładzinowym, utrzymanym, w tym przypadku, w ciepłych barwach. Nawet spojrzenie na fotografię obiektu usprawiedliwia przekonanie, iż praca Tilmanisa, zaprojektowana dla ŁAN, wyraźnie odbiega od sztampy podobnych realizacji. Typologia wszystkich tych budowli jest podobna, a jednak ryski wieżowiec cechuje bardziej przyjazna człowiekowi aura, zaś rudymenty neobaroku wytwarzają, mimo surowego klimatu pobraża Bałtyku i nie mniej srogiego *ancien régime'u*, jakże okcydentalny nastrój i duchową łączność z kulturą Zachodu¹³ (ryc. 2, 3, 4, 5, 6). Gmach Łotewskiej Akademii Nauk przez chwilę daje asumpt do porównania z amerykańskimi drapaczami chmur, a szereg wnętrz przypomina swoim stylem Art Déco. Te budowle, wykonane z żelbetowych konstrukcji, na które nałożono kostium nie tak dawnej epoki, przetrwają jeszcze wiele, wiele lat bez poważnych zabiegów konserwatorsko-rewaloryzacyjnych, natomiast ich ideologiczne zaplecze uległo, już dawno temu, socjologicznej erozji. Jednak jako pomnik wtórnego historyzmu gmach ŁAN nadal wzbudzać będzie zainteresowanie.

Ryc. 6. Godło Łotewskiej Akademii Nauk

Fig. 6. Emblem of the Latvian Academy of Sciences

LAS with the dense buildings of the centre. Another stylistic conglomerate was created, yet the designer and his team of co-workers were able to create one of the most original buildings in, as the Latvians say, the retrospective style. The LAS skyscraper was erected in the years 1953–1957 and has not changed in appearance, except for the fact that the red star has been dismantled. As far as the form is concerned, it is dominated by the central building rising twenty one storeys upwards. Classic, axially distributed accents both vertical and horizontal – create a harmonious whole. The layout is highlighted by a pillared portico, projecting on the main axis¹². Like all Soviet skyscrapers of the period, the buildings were fitted with natural stone facing, in this case maintained in warm colours. Even a look at the photograph of the object justifies the conviction, that the work by Tilmanis designed for the LAS clearly differs from the clichés of similar realisations. Typology of all those buildings is similar, nevertheless the skyscraper in Riga is characterised by a more human-friendly aura, while the rudiments of neo-Baroque establish an occidental ambience and a spiritual link with the Western culture despite the harsh climate of the Baltic shore and no less severe *ancien régime*¹³ (fig. 2, 3, 4, 5, 6). The edifice of the Latvian Academy of Sciences for a moment prompts a comparison with American skyscrapers, and several interiors resemble Art Déco in their style. Those buildings made from ferroconcrete constructions which were covered with a costume of a fairly recent epoch, will still last for many, many years without serious conservation-revalorisation treatment, although their ideological background succumbed to sociological erosion a long time ago. Yet as a monument of secondary historicism the LAS building will still arouse much interest.

- ¹ A. Ryabushin, N. Smolina, *Landmarks of Soviet Architecture 1917–1991*, New York 1992, s. 27 i n.
- ² Ibidem, s. 6–7.
- ³ N. Pevsner, J. Fleming, H. Honour, *Encyklopedia architektury*, Warszawa 1992, s. 314–315; Z. Tołłoczko, *Architektura perennis. Szkice z historii nieawangardowej architektury nowoczesnej pierwszej połowy XX wieku (Ekspresjonizm – Art Déco – Neoklasyzm)*, Prace Komisji Architektury i Urbanistyki 3, PAN Oddz. w Krakowie, Kraków 1999, s. 63–89; A.M. Vogt, *Russische und französische Revolutionsarchitektur. 1917/1789*, Köln 1974; A. Senkevitch, *Soviet Architecture 1917–1962: a biographical guide to source material*, Charlottensville 1974.
- ⁴ B. Capitman, M.D. Kinerk, D.W. Wilhelm, *Rediscovering Art Deco U.S.A. A Nationwide Tour of Architectural Delights*, New York 1994, passim; A. Rudnik, W. Kruschewski, *Macht der Methode und Methoden der Macht*, [w:] *Berlin–Moskwa 1900–1950/Berlin – Moskau 1900–1950*, I. Antonowa, J. Merkert (hgrs.), München–New York 1995, s. 371–379.
- ⁵ A. Ryabushin, N. Smolina, op. cit., s. 58–58; A.W. Ikonnikow, *Architektura XX wieku. Utopii i realności*, Tom I, Moskwa 2001, s. 364–367, 460–467; B. Capitman, M.D. Kinerk, D.W. Wilhelm, op. cit., s. 157 i n.
- ⁶ A. Bogusz, *Budowa PKiN*, Warszawa 1975; B. Mansfeld, *Dar jako pomnik. Pałac Kultury i Nauki im. Józefa Stalina*, [w:] *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczne–Społeczne. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo*, z. 23 (278), 1994, s. 87–95.
- ⁷ W. Kosiński, *Wojna, powojnie, socrealizm*, [w:] *Dzieje architektury w Polsce*, Kraków 2003 [?], s. 325–342; A. Miłobędzki, *Architektura ziem Polski. Rozdział europejskiego dziedzictwa/The Architecture of Poland. A Charter of the European Heritage*, Kraków/Cracow 1994, s. 120–122; P. Trzeciak, *Zwycięstwo i zmierzch awangardy. Architektura lat 1900–1960*, [w:] *Sztuka Świata*, tom 9, Warszawa 1996, s. 346–348.
- ⁸ J. Stradiņš, *Latvijas Zinātņu Akadēmija; izcelsme, vēsture, pārvērtības*, Rīga 1998; W.A. Czanturija, I. Munkjajawiczjus, Ju. M. Wasiliew, K. Alttoa, *Beloruszja, Litwa, Łatwija, Estonija. Sprawocznik – Putewoditel*, Moskwa 1989, s. 397–435.
- ⁹ J. Lejnicks, *Rīgas Architektura/Architektura Rīgi/Riga's Architecture*, Rīga 1989, s. 80–81; J. Krastiņš, I. Strautmanis, *Rīga. The Complete Guide to Architecture*, Rīga 2004, s. 244.
- ¹⁰ Z. i T. Tołłoczko, *Architektura sine historiae nihil est. Z dziejów architektury i urbanistyki ziem Łotwy*, Kraków 2013, passim; A. Dylewski, *Miasta marzeń. Ryga*, Warszawa 2009, passim.
- ¹¹ J. Krastiņš, I. Strautmanis, op. cit., s. 312; R. Čaupalu, Z. Tołłoczko, *Secesja i modernizm w Rydze. Pół wieku architektury łotewskiej – perła europejskiego dziedzictwa kulturowego, Część II, Niepodległość i nowoczesność. Glosarium do problemów tradycji i awangardy w dwudziestoleciu międzywojennym*, Czasopismo Techniczne, z. 7-A/2008, s. 38–57.
- ¹² J. Krastiņš, I. Strautmanis, op. cit., s. 244.
- ¹³ J. Krastiņš, *Osvalds Tīlmanis*, [w:] idem, *Rīgas Arhitektūras Meistari 1850–1940/The Masters of Architecture of Riga 1850–1940*, Rīga/Riga 2002, s. 338–344.

Streszczenie

Niniejszy esej poświęcony jest gmachowi ŁAN, który wprawdzie powstał w czasach sowieckiej opresji, jednakże tradycje powstawania budynków akademii nauk na Łotwie liczą się od czasów założenia, istniejącej między rokiem 1773 a 1775 Academia Petrina, erygowanej przez księcia Piotra Birona. Ale wraz z odzyskaniem niepodległości przez Republikę Łotewską życie naukowe w tym kraju ożyło, nabrało energii i nowego wigoru, którego centrum stał się gmach odnowionej Akademii Nauk.

Abstract

This essay is dedicated to the LAS edifice which was created in the times of the Soviet oppression, though one has to remember that traditions of erecting the academy of science buildings in Latvia date back to the foundation of Academia Petrina, erected by Duke Peter von Biron, and existing between the year 1773 and 1775. When the Republic of Latvia regained its independence, the scientific life of the country was revived, acquired new energy and new vigour, the centre of which became the renovated edifice of the Academy of Science.